

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

**ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ ЧЕПІГА
(ЗЕЛЕНКЕВИЧ)**

ВИБРАНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТВОРИ

Навчальний посібник

Харків
«ОВС»
2006

ББК 74.26я44
Ч44

Рецензенти:

О.В. Сухомлинська, доктор педагогічних наук,
професор, академік АПН України;

Н.С. Побірченко, доктор педагогічних наук, професор.

Рекомендовано

до друку вченою радою Інституту педагогіки

АПН України

(протокол № 7 від 13 вересня 2004 р.)

Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф.

Ч44

Вибрані педагогічні твори: Навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л.Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. — Харків: «ОВС», 2006. — 328 с.

ISBN 966-7858-44-8.

До збірки увійшли праці видатного українського педагога, психолога, громадського діяча Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) (1875—1938), який брав активну участь у розробці національної системи освіти й виховання. Більшість текстів друкуються вперше і дають можливість простежити еволюцію поглядів ученого на важливі проблеми теорії і практики навчання й виховання дітей та молоді.

Для студентів, викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, учителів середніх шкіл, вихователів дошкільних закладів, педагогічної громадськості.

© Л. Д. Березівська, 2006

© Видавництво «ОВС» ТОВ, оригінал-макет,
2006

ISBN 966-7858-44-8

Зміст

Від упорядника	4
Він був одним із перших: Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) (1875—1938)	9
До національної школи	22
Грунтовні принципи нормальної школи	25
Педологія, або наука про дітей	29
Увага і розумовий розвиток дитини	34
Національність і національна школа	46
Народний учитель і національне питання	57
Брехливість у справі виховання	66
Проект української школи (уривок)	77
Моральне внушіння у справі виховання	92
Національне виховання	105
Самовиховання вчителя	129
Соціалізація народної освіти	146
Вільна школа, її ідеї й здійснення їх у практиці (уривок)	156
Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918—19 шкільний рік (Критичний нарис)	159
До трудової вільної школи!	167
Навчання грамоти без букваря (Пропоную учителям, що майже не мають шкільного досвіду)	173
Українське учительство в нових освітніх обставинах	180
Школа в Західній Європі й Америці. Нова школа в Б'єржі А. Фарія. (Бельгія)	184
Школа й освіта на Україні	200
Віджилі форми старої школи й нова Трудова соціалістична школа-комуна	206
Азбука трудового виховання й освіти. Основи організації трудової школи з методологією початкового навчання (уривок)	210
Практична трудова педагогіка (уривок)	260
Що то є комплекс	287
Будова комплексу (Методичний лист)	292
До раціоналізації обліку (Лист до вчительства)	296
Раціоналізація обліку. Проведення тестів	298
Педагогічна робота в літніх оздоровчих закладах (уривок)	301
Бібліографічний покажчик праць Я. Ф. Чепіги	325

ВІД УПОРЯДНИКА

Навчіться любити дитину широко і повно, до самозабуття, до жертви і відречення од самого себе. Наповніть посуд свій найживішим цілющим бальзамом, щоб мати можливість загоїти ним рани дитини, які нанесено їй людськими байдужістю, егоїзмом і злобою!

Я.Ф. Чепіра

Сучасний розвиток освіти неможливий без вивчення поглядів, ідей, переконань, концепцій педагогів минулого. І проводяться такі дослідження передусім з метою персоніфікованого, системного вивчення національної педагогічної думки України як нелінійного, багатомірного процесу якісних змін через педагогічні персоналії. Аналіз вітчизняної спадщини збагачує історико-педагогічну науку й дає можливість прогнозувати її майбутнє. Дослідження педагогічної персоналії, як зазначає академік О. В. Сухомлинська, «завжди буде одним з провідних напрямів історико-педагогічних досліджень, особливо в переломні часи, коли переглядаються канони і коли саме персоналія, яку ми виймаємо з небуття, і своїм життям, і своїми ідеями підтверджує рух історії, її мінливість, непередбаченість і вразливість»¹.

Суспільно-політичні зміни в Україні початку 90-х років ХХ ст. відкрили можливість вивчати спадщину педагогів, життя і діяльність яких через заборону не були відомі широкому загалу. До таких персоналій належить Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч (1875—1938), ідеї якого значною мірою вплинули на розвиток педагогічної науки в Україні. Нині його ім'я повертається в освіту. Проте у свій час він був знаним педагогом не лише в Україні, а й за кордоном.

Багата, широкомасштабна й важлива для розвитку освіти науково-педагогічна спадщина Якова Феофановича Чепіги була забута й не вивчалася. Історіографія творчості педагога є невиправдано бідною.

Вперше науково-педагогічна діяльність Якова Феофановича була оцінена ще за життя, а саме в публікаціях 1925—1926 рр. з нагоди 30-

¹ Персоналія в історико-педагогічному дискурсі // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. — К.: А.П.Н., 2003. — С. 46.

річного ювілею його праці на освітянській ниві. Редакції провідних освітянських часописів у ювілейних статтях висвітлювали й високо оцінювали діяльність відомого українського педагога¹.

За радянських часів науково-педагогічна спадщина і життєвий шлях Я.Ф.Чепіги, який був репресований у 1938 р., не вивчалися. Лише 1967 р. Г.І.Савицька (дружина відомого українського педагога В.І.Помагайби) у статті «Я.Ф. Чепіга — невтомний борець за початкову освіту на Україні (1875—1938)»² зробила спробу проаналізувати внесок педагога в розвиток початкової освіти в Україні. Стаття стала першим кроком у дослідженні науково-педагогічної спадщини педагога і з'явилася в період, коли в духовному житті суспільства, з одного боку, ще не були знівельовані демократичні здобутки «хрущовської доби», а з іншого — спостерігалось посилення ідеологічного диктату.

Лише наприкінці 80-х років ХХ ст. з появою певних демократичних змін у суспільстві дослідники (Ж. Д. Ільченко) починають повертатися до спадщини Я. Ф. Чепіги, об'єктивно аналізувати та вивчати її³. Вагомим внеском у дослідження наукового доробку вченого став посібник І. В. Зайченка та Ж. Д. Ільченко «Концепція української національної школи у творчості Я. Ф. Чепіги»⁴, де автори розкрили погляди педагога на найважливіші теоретико-методологічні проблеми розвитку української національної школи й освіти.

Різноманітним аспектам науково-педагогічної спадщини та життєвого шляху Я. Ф. Чепіги присвячені публікації сучасних учених (Л. Березівська, С. Болтівець, В. Демчук, В. Зорін, Л. Кондратенко,

¹ Яків Теофанович Чепіга (Зеленкевич) (3 нагоди тридцятиліття його педагогічної, літературної, наукової і громадської праці) //Путь просвещения. — 1925. — № 12. — С. 141—144; *Попов О. І. Я. Т. Чепіга* //Радянська освіта. — 1925. — № 12. — С. 49—52; *О. Г. Ювілей Я. Т. Чепіги* //Рад. освіта. — 1926. — №4. — С. 70—72; До тридцятирічного ювілею науково-педагогічної праці Я.Т. Чепіги // Нар. учитель. — 1926. — № 2(54), 13 січ.; 30 років творчої роботи. 1 березня — день ювілею 30-тирічної діяльності Я. Ф. Чепіги // Нар. учитель. — 1926. — № 10, 10 верес.; До ювілею Я. Т. Чепіги // Нар.учитель. — 1926. — № 14, 7 квіт.

² *Савицька Г. І. Я. Ф. Чепіга — невтомний борець за початкову освіту на Україні (1875—1938)* // Педагогіка: Респ. наук.-метод. зб. 1967. — Вип. 5. — С. 122—130.

³ *Ільченко Ж. Д. Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич)* // Антологія педагогічної думки Української ССР. — М.: Педагогіка, 1988. — С. 381—384; *Ільченко Ж. Д. Я. Ф. Чепіга (Про видатного українського педагога)* // Дошк. виховання. — 1989. — № 10. — С. 34.

⁴ *Зайченко І.В., Ільченко Ж.Д. Концепція української національної школи у творчості Я.Ф.Чепіги.* — Чернігів, 1996. — 75 с.

В. Марочко, Л. Ніколенко, А. Невгодовський, З. Палюх, О. Сухомлинська та ін.)¹.

У кандидатському дисертаційному дослідженні науковець Л. М. Ніколенко проаналізувала теоретичні засади навчання й виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я. Ф. Чепіги². Як бачимо, сучасні вчені вивчають творчість Якова Феофановича, його праці введено до наукового обігу.

До збірки ми підготували вступну статтю про життя і діяльність Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) в контексті певного історичного періоду (поч. ХХ ст. — 1917 р.; 1917—1920 рр.; 1920—1930 рр.). У рамках певних суспільно-політичних обставин висвітлили його трудовий шлях як учителя, ученого, організатора й керівника освіти, а також коротко проаналізували основні написані ним статті, посібники, підручники.

Зазначимо, що Яків Феофанович залишив після себе велику педагогічну спадщину, яка на сьогоднішній день залишається малодослідженою, але не втратила своєї значущості. Це понад 150 праць. Коло його наукових інтересів було різнобічне, різнопланове і широкомасштабне. Учений-педагог досліджував проблеми педології, теорії навчання й виховання, зокрема молодших школярів, методики викладання окремих предметів, а також історії освіти. Він написав підручники для початкової школи, освіти дорослих, методичні посі-

¹ *Болтівець С.* Яків Чепіга про збереження людської природи //Жива вода. — 1995. — № 11 (51); Нариси історії українського шкільництва 1905—1933: Навч. посібник /О.В.Сухомлинська та ін.; за ред. О.В.Сухомлинської. — К.: Заповіт, 1996. — С. 275—282; *Кондратенко Л. О.* Старі застереження до нових ідей //Поч. шк. — 1996. — № 11. — С. 47—49; *Сухомлинська О. В.* Слово про педагога // Шлях освіти. — 1997. — № 2. — С. 55; *Демчук В.* Концепція української школи у творчості Якова Чепіги (1875—1938) //Рід. шк. — 1997. — № 3. — С. 19—21; *Палюх З.* Погляди Я.Ф.Чепіги на моральне виховання дітей //Поч. шк. — 1997. — № 9. — С. 44—47; *Болтівець С.* «... з надією на кращу долю» //Світло. — 1998. — № 4 (10). — С. 58—61; *Зорін В.* Педагогічні погляди Якова Чепіги в контексті розбудови національної школи //Учитель. — 1999. — № 42—43; *Невгодовський А.* Навчіться любити дітей //Світло. — 1999. — № 1. — С. 64—66; *Березівська Л. Д.* Формування педагогічного світогляду Якова Чепіги //Шлях освіти. — 2000. — № 4. — С. 38—41; *Березівська Л. Д.* Образ учителя у творчій спадщині Я.Ф.Чепіги //Рід. шк. — 2001. — № 10. — С. 72—75; *Марочко В. І.* Яків Чепіга: «невтомний борець за початкову освіту» //Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929—1941) / В.І.Марочко, Г.Хіллів. — К.: Наук. світ, 2003. — С. 124—131; *Болтівець С. І.* Доля українського педагога і психолога Якова Чепіги //Практична психологія та соціальна робота. — 2004. — № 1. — С. 33—36.

² *Ніколенко Л. Т.* Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я. Ф. Чепіги: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. — К., 2000. — 200 с.

бники для вчителів, книжки для дошкільних закладів, дитячих бібліотек тощо.

Численні публікації педагога розпорошені по різних журналах і газетах під різними криптонімами та псевдонімами: О.К.; Т.З.; Ч.; Я.З.; Я.Ч.; З-вич, Я.; Ч-а, Я.; Бучицький Е.; Єзуполець О.; Ігоренко; Садівник; Строїч І.; Учитель Я. З.; Чепіга Іван; Чепіга Я.¹ Звичайно, найбільше його праць можна побачити на сторінках українських видань: дореволюційних — «Світло», «Учитель», «Педагогічний журнал» (Коломия), «Українська хата», газета «Рада», «Літературно-науковий вісник», «Ілюстрована Україна»; післяреволюційних — «Вільна Українська Школа», «Соціальне виховання», «Шлях освіти», «Радянська освіта» та ін.

Досліджуючи творчу спадщину Якова Чепіги, ми систематизували його праці й представили їх відповідно до періодів діяльності в контексті суспільно-політичних змін в Українській державі. З метою всебічно показати творчу спадщину педагога добрали найяскравіші його публікації, які на той час несли в життя нові педагогічні ідеї. Зокрема, до збірки увійшли праці, де знайшли відображення ідеї національного виховання, побудови національної школи, вільної трудової школи, комплексного навчання, а також — педологічного спрямування, з історії української та зарубіжної освіти тощо.

Вибрані педагогічні твори Якова Феофановича в цілісному й систематизованому вигляді друкуються вперше. Хоча деякі його статті вже публікувалися раніше².

Обрані до збірки тексти розміщено в хронологічному порядку, в кінці кожного дається посилання на джерело, звідки взято той чи інший текст. Більшість з них подано в повному обсязі. Тексти адапто-

¹ Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI—XX ст.). — К.: Наук. думка, 1969. — С. 472.

² Чепига Я. Ф. Нравственное внушение в деле воспитания (в сокращении) // Антология пед. мысли Украинской ССР. — М.: Педагогика, 1988. — С. 384—391.

Чепига Я. Ф. Страх і кара (уривок) //Права дитини: від витоків до сьогодення: 36. текстів, метод. та інформ. матеріалів: Метод. видання /Автор-упоряд. Г.М.Лактіонова (кер.), Л.В.Пироженко, О.В.Сухомлинська та ін. — К.: Либідь, 2002. — С. 103—107; Хрестоматія з історії педагогіки. Частина І. Вітчизняна школа і педагогіка. Упоряд. та автори вступ. ст. М.Ю.Рисіна, А.А.Сбруєва. Наук. ред. та автор передмови А. А. Сбруєва. — Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003. — С. 179—191.

Чепига Я. Ф. Грунтовні принципи нормальної школи. Національне виховання. Педологія, або наука про дітей. До трудової вільної школи! //Маловідомі першоджерела укр. педагогіки (друга половина XIX—XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін.: Наук. світ, 2003. — С. 187—216.

вано до норм сучасної української мови, проте авторський стиль і зміст збережені. Наприкінці збірки міститься підготовлений нами бібліографічний покажчик.

Ми вважаємо, що упорядкування праць видатного українського педагога дасть змогу ґрунтовніше вивчати їх не лише науковцям, а й студентам, широкому колу освітян. Науково-педагогічна діяльність і творчість ученого мають бути широко представлені в курсі історії педагогіки у вищих навчальних закладах, педагогічних коледжах на рівні з іншими відомими українськими та зарубіжними педагогами. Для нас, сучасників, життя відомого українського педагога Я. Ф. Чепіги має стати взірцем високого професіоналізму, відданості справі та громадянської мужності.

Звичайно, в одному томі неможливо представити усі зібрані нами праці педагога. Ми сподіваємося, що наша перша спроба знайде продовження у подальших виданнях творів видатного українського педагога Якова Феофановича Чепіги.

Л.Д.Березівська

Навчальне видання

**ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ ЧЕПИГА
(ЗЕЛЕНКЕВИЧ)**

ВИБРАНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТВОРИ

Навчальний посібник

Упорядник,
автор передмови, вступної статті
та бібліографічного покажчика кандидат
педагогічних наук, старший науковий
співробітник *Л.Д. Березівська*

Відповідальний за випуск	<i>О.М. Худолій</i>
Комп'ютерна верстка	<i>М.О. Худолій</i>
Літературний редактор	<i>К.М. Лашко</i>

Підписано до друку 18.10.2005. Формат 60×90 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 20,5. Обл.-вид. арк. 19,05.
Вид. № 06-02. Зам. № 6-031. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Видавець «ОВС» ТОВ

Україна, 61003 м. Харків, пл. Конституції, 18, к. 11.
e-mail: books@ovc.kharkov.ua; <http://www.ovc.kharkov.ua>, тел. 731-23-64.

Свідоцтво Держкомінформу України
Серія ДК № 331 від 08.02.2001 р.

Друкарня
ПП «Діса Плюс»
61000 Харків,
вул. 23 Серпня, 31-А, 44.